

A SZÜLŐSÉG FENOMENOLÓGIAI TAPASZTALATA. DECENTRÁLÓDÁS, ÚJRAALAPÍTÁS, TÁRSSZERZŐSÉG

PINTÉR Judit Nóra
ELTE PPK Pszichológiai Intézet
pinter.judit@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Egy gyermek születése mind a szülők, mind egy család egésze szempontjából normatív krízis, amelynek gyakorlati tapasztalatát, identitásra gyakorolt hatását egyre több fenomenológiai pszichológiai kvalitatív kutatás igyekszik feltárni. Az elmúlt évtizedekben továbbá jellemzően a feminista diskurzusban és a gondoskodásetikákban jelent meg a kérdés. Ugyanakkor kevés számú klasszikus és kortárs fenomenológiai szöveg foglalkozik a szülőség kortárs tapasztalatának fenomenológiai leírásával. A tanulmány ennek a hiátusnak a betöltésére vállalkozik, a fenomenológiai tradícióhoz visszanyúlva, Edmund Husserl és Emmanuel Lévinas nyomán annak jár utána, melyek lehetnek a szülői öntapasztalat konstituens elemei – hogyan jelenik meg a felelősség, az áldozathozatal a szülőként tapasztaló tudat számára, illetve a szabadság tapasztalata és jelentése hogyan változik meg szülőként. Olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy hogyan függ össze trauma és felelősség, nosztalgia és szabadság, illetve mit jelenthet a gyermekünkkel való társszerzőség? A vizsgálódás akaratlanul elvezet a Lévinasnál megjelenő *Másik* és a *harmadik* koncepciójának – fenomenológiai – kritikájához is.

Kulcsszavak: fenomenológia, Lévinas, felelősség, nosztalgia, szabadság

BEVEZETÉS

Egy gyermek születése mind a szülők, mind a család egésze szempontjából normatív krízis, amelynek gyakorlati tapasztalatát, identitásra gyakorolt hatását egyre több fenomenológiai pszichológiai kvalitatív kutatás igyekszik feltárni. Az elmúlt évtizedekben továbbá jellemzően a feminista

diskurzusban és a gondoskodásetikákban jelent meg a kérdés. Ugyanakkor kevés számú klasszikus és kortárs fenomenológiai szöveg foglalkozik a szülőség tapasztalatának fenomenológiai leírásával. A klasszikus fenomenológiai, illetve egzisztencialista tradícióban csupán partikulárisan jelenik meg a szülőség témája, például Husserl-nél, Merleau-Ponty-nál vagy Lévinasnál

– egyúttal alapos feminista kritikát vonva maga után (pl. Young, 1990; Donhoe, 2010). Jelentős fenomenológiai alpművekben viszont a téma teljes hiányába ütközünk, így Sartre vagy Heidegger fő műveiben még említés szintjén sem jelenik meg a kérdés, még olyan témák kapcsán sem, ahol amúgy adná magát. Így Sartre *A lét és a semmi*ben, *A másikkal fűződő konkrét viszonyok* fejezetben hosszan tárgyalja a szeretet kérdését, a szeretővel való kapcsolat mellett azonban a szülői szeretet nem kap helyet a gondolatmenetben. Hasonlóan Heideggernél, akinek „a körültekintő gondoskodás” hívószaváról a szülő–gyermek-kapcsolat nem jut eszébe. Az elmúlt évtizedekben a témában íródott szövegek túlnyomó többségét női szerző jegyzi (például Vangie Bergum, 1986; Sara Ruddick, 1989; Janet Donhoe, 2012 vagy Jean Kazez 2017-es könyve: *The Philosophical Parent*). Vannak természetesen kivételek, ilyen például Rawb Leon-Carlyle 2021-es cikke, amelyben a szerzőt alapvetően a fenomenológia és a kapcsolati etika dilemmái foglalkoztatják. Hasonló Sarah LaChance Adams pszichológia és filozófia határterületén íródott monográfiája, a *Mad Mothers, Bad Mothers and What a „Good” Mother Would Do? The Ethics of Ambivalence*, amelyben a filozófusnő görcső alá veszi a jó anya fogalmát, elemmezve az anyai ambivalencia mibenlétét, illetve Emmanuel Lévinas, Maurice Merleau-Ponty és Simone de Beauvoir nyomán az anyai tapasztalat gondoskodásetikai és fenomenológiai-egzisztencialista elemzését kísérli meg.

A 2010-es évek óta a téma egyre inkább teret hódít az alkalmazott fenomenológiai pszichológiai kutatásokban, amelyekben a kutatók jellemzően a szülőség meghatározott aspektusait és körülményeit állítják

a fókuszba. Ezekben a vizsgálatokban a kutatói kérdés például hajléktalan vagy súlyos betegséggel élő szülők, serdülő vagy éppen idősebb korban anyává váltak tapasztalataira, adoptált vagy sérültséggel élő gyermeket nevelő, gyermeküket elvesztett szülők, vagy éppen börtönben gyermeket szülő anyák megéléseire vonatkozik (lásd például Roger & Kinsman 2013, Gharibi & Gholizadeh 2011, Harper et al., 2011, Aparicio et al., 2015). Ezek a kutatók többnyire az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA, lásd: Smith & Osborn 2009; Rác et al., 2016) módszertanával közelítenek a tárgyukhoz, azaz kis elemszámú (4–6 fős) mintán végzett interjúkutatások, amelyekben a kutatók az interjúalanyok megéléseire, élményvilágára kíváncsiak, és a szülők saját értelmezéseit és jelentéseit akarják feltárni (lásd pl. Székely et al., 2023).

Jelen tanulmányban először röviden számot vetünk a feminista kritikai elméletek idealizált anyaképével, majd a fenomenológiai tradícióhoz visszanyúlva, Edmund Husserl és Emmanuel Lévinas meglátásaiból kiindulva azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a felelősség és az áldozathozatal általánosabban a szülőként tapasztaló tudat számára, illetve a szabadság tapasztalata és jelentése hogyan változik meg szülőként. Olyan kérdésekre keressük továbbá a választ, mint hogy hogyan függ össze trauma, felelősség és hivatás; illetve a nosztalgia és a szabadság kérdése, és hogy mit jelenthet a gyermekünkkel való társaszerzőség. A vizsgálódás akaratlanul elvezet az anya–gyermek-kapcsolat husserli elemzésének, illetve a Lévinasnál megjelenő *Másik* és a *harmadik* koncepciójának – nem a feminista diskurzusban mozgó, hanem a fenomenológiai – kritikájához is.

AZ IDEALIZÁLT ANYA KÉPE ÉS AZ ANYAI AMBIVALENCIA

Sarah LaChance Adams filozófus, a témát átfogóan tárgyaló könyvében abból indul ki, hogy napjainkban az anyák által megélt ambivalencia valójában lélektani és egzisztenciális szükségszerűség, amin egyrészt lehetetlen, de nem is szükséges változtatni. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy bizonyos társadalmi elvárásrendszerek ezt az ambivalenciát szó szerint halálösszá tehetik mind az anya, mind a gyermek számára, s itt számot vet az USA gyermekgyilkossági statisztikáival (Adams, 2014). Fontos látnunk, hogy mind az elvárásrendszerek, mind a mai szülő-, illetve anya szerepek történeti jelenségek, korántsem úgy élték meg szülőségüket az emberek az elmúlt évszázadokban, mint napjainkban. A gyermekhalandóság drasztikus visszaszorulásával, a nevelésművelődési átalakulásával csupán a 18. század végétől jellemző a mai gondoskodó, önfeláldozó anyai szerep, amely azóta azonban csak egyre erősödött, és mára az anya idealizálása és Badinter megfogalmazásában „felelőssé tétele” (Badinter, 1999) vált az uralkodó szemléletté a nyugati társadalmakban. Ezt a szemléletet a tudományos, pszichológiai és pszichoanalitikus elméletek egyaránt támogatták, s napjainkban teljes mértékben áthatja a szülők önmagukkal kapcsolatos elvárásait. Nancy J. Chodorow amerikai szociológus, pszichoanalitikus, a feminista pszichológia egyik meghatározó elméletalkotója szerint

számos társadalmi tényező és kiemelten a pszichoanalitikus szemlélet is vezetett az anyák igen káros idealizálásához.¹

A pszichoanalízisben Freudtól elkezdve számos szerző foglalkozott az anya–gyermek-kapcsolattal, többek között Melanie Klein, Margaret Mahler, Donald Winnicott és Bruno Bettelheim. A különféle pszichoanalitikus iskolákhoz fordulva azt láthatjuk, hogy az anyai ambivalenciának is igen különböző (előjelű) volt a megítélése. Ita összefoglaló tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy az anya idealizálása kétféle módon jelent meg ezekben az elméletekben: „vagy figyelmen kívül hagyják az anyai ambivalens érzéseket (Klein, Bowlby), vagy feloldhatónak, átdolgozhatónak tartják azokat (Bettelheim, Winnicott) különféle praktikus megoldások vagy lelki átdolgozás segítségével” (Ita, 2024, p. 31.). Mindenesetre ez a hozzáállás, jelesül az anya ambivalens érzéseinek a tagadása vagy feloldhatóságuk tudományos eszközökkel való körülbástyázása napjainkban is áthatja az uralkodó anyaság képet, amit ma leginkább az „intenzív anyaság” koncepciója ír le. Elsőként Sharon Hays (1998) szociológus elemezte a fogalmat kritikailag, kiemelve, hogy ez a szemlélet extrém módon, és a nőkre nézve igencsak károsan eltúlozza az anya szerepét, önfeláldozásának szükségességét a gyermeknevelésben. Az intenzív anyaság „olyan elvárásrendszerre vonatkozik, amely a korai kötődést vizsgáló elméletek eredményeire hivatkozva, majdnem kizárólagos szerepet

1 A feminista kritikai elméletekkel részletesebben nem tudunk foglalkozni ebben a tanulmányban, de fontos megemlíteni a témával foglalkozó olyan alapműveket mint például Sara Ruddick *Maternal Thinking* című 1989-es, sokat hivatkozott könyve, a Joyce Trebilcock által szerkesztett klasszikus kötetet, a *Mothering: Essays on Feminist Theory* vagy a 2012-es *Philosophical Inquiries into Pregnancy, Childbirth, and Mothering: Maternal Subjects* című szerkesztett Routledge-kötet.

tulajdonít a kisgyermek gondozásában az anyának” (Ita, 2024, p. 6.). Ezek a tendenciák az elmúlt húsz évben egyre inkább csak erősödtek (Ennis, 2014; Ita, 2024), olyan további, például idegtudományos elméletekkel kiegészülve, mint a *neuroparenning* vagy *neuromothering* (Mcvarish, 2014). Az intenzív anyaság által közvetített elvárás jellemzően kritikátlanul belsővé válik az anyák számára, ezzel magának az önkifejezésnek a forrásává is (Paltineau, 2014). Ennek a komplex és extrém magas elvárásrendszernek, amelyben még az is elvárás, hogy „ebben találd meg magad”, ugyanakkor szinte lehetetlen megfelelni. Bizonyos kutatások szerint az intenzív anyaság gyakorlatával egyetérto nők nagyobb valószínűséggel voltak depressziósak és elégedetlenek az életükkel (Rizzo & Schiffrin, 2012, idézi Ita, 2024). Ez az elvárásrendszer, amire például a kötődő/válaszkész nevelési elv is köthető, nemhogy az anyai ambivalenciát nem veszi számításba, de olyan intenzitású anyai odafordulást követel meg, amivel szemben az anyák nagyon gyakran azt élik meg, hogy elégtelenek, „nem elég jó anyák”. A pszichoanalitikus Rozsika Parker kritikái elemzésében az intenzív anyaság valójában nem más, mint elfojtás: védekezés maguknak az ambivalens érzéseknek a tudatosításával szemben (Parker, 1997; Ita, 2024). Parker az anya gyermekéhez, illetve saját anyaságához fűződő ambivalenciájával kapcsolatban azt javasolja, hogy korántsem kívánatos elfojtani a nagyon is egészséges ambivalenciát, hanem az anyák távolodjanak el a nem reális anyai ideálképtől, amely csupán önmaguk és gyermekük gyűlöletéhez fog vezetni (Parker, 1997).

Miután megállapítottuk tehát, hogy az anyaság mai tapasztalata történeti jelenség, és röviden felvázoltuk a felelősséggel, ambivalenciával, elvárásokkal kapcsolatos problémakört, lássuk, immár a fenomenológiai tapasztalat horizontján, hogyan is jelenik meg általánosabban szülőként tapasztaló tudat öntapasztalata napjainkban Husserl és Lévinas nyomán. A továbbiakban az elsődleges gondozó szülői tapasztalatát elemzem, aki bár többnyire az anya, de lehet az apa is, jelen tanulmányban a nemi megkülönböztetéssel nem foglalkozom.

A fenomenológia atyja, Edmund Husserl, a *Grenzprobleme der Phänomenologie* című művében az etika, a szubjektum és a hivatás (*Beruf*) kérdését körbejárva arról ír (Husserl, 2014), hogy mindenki életében vannak „abszolút értékek”, amelyek szubjektívek, tehát az adott egyén számára azok, és számára egyenlően abszolútak. Husserl kitüntetett példája az anyának a gyermekéhez fűződő kapcsolatában megjelenő abszolút érték, amely akár „irracionálisan” is legyőz más, racionális maximákat is, és az élet „értelmetlenségével” szemben is érték marad: „Az anya még ha tudja is, hogy a világnak »nincs értelme«, lehet, hogy egy áradás holnap minden »értéket« eltöröl [...]. *De az igazi anya azt mondja:* [...] nem hagyhatom el a gyermekem, gondoskodnom kell róla [...], ez az abszolút érték, amit célul kell tűznöm a magam számára [...], ha van a világnak értelme, ha nincs.” (Husserl, 2014. p. 310; a szerző kiemelése).

Husserl további megállapítása, hogy az anyai hivatás ugyanolyan abszolút hivatás egy nő számára, ahogyan például az akadémiai lét vagy bármilyen karrier. Ezek nem

helyezhetők el egy hierarchián belül.² Ezek az értékek szükségszerűen konfliktusba kerülhetnek egymással, amikor az egyiket vagy a másikat fel kell áldozni. Az anyának például fel kell áldoznia vagy a gyermekére irányuló figyelmet mint abszolút értéket, vagy valami mást, ami számára ugyanúgy abszolút értékkel bír. Így ha egy anya/akadémikus elkötelezett a karrierje mellett, akkor igen gyakran valamelyik értéket fel kell áldoznia. Például ha aznap, amikor órákat kell tartania, s a gyermek lebetegszik, vagy az anyai elkötelezettségéről, vagy a hivatásbeliről le kell mondania. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyszer s mindenkorra az egyik vagy a másik mellett kell döntenie, inkább hol ezt, hol azt kell feláldoznia, de ezzel sem tudja feloldani azt a belső konfliktust, amit ez az áldozathozatal okoz (Donohoe, 2010, Leon-Carlyle, 2021).

Husserl megközelítésében tehát nincs hierarchia, nem tesz különbséget az anyai hivatás abszolút értéke és például a művész vagy a tudós által megélt abszolút értékek között. Ugyanakkor ha a megélt szülői tapasztalatról szeretnénk releváns számvetést adni, akkor felmerül a kérdés, hogy valóban kijelenthetjük-e, hogy egy szülő/elsődleges gondviselő számára nincs hierarchia szülősége és például karrierje között. A válasz erre a kérdésre valószínűleg nem általános érvényű: valaki számára igen, más számára nem hierarchikus viszonyban áll a két hivatás. Azt Husserl is aláhúzza, hogy az egyik vagy a másik feláldozása mindenképpen belső, etikai konfliktust szül.

A FELELŐSSÉGLÉNYEGŰ TUDAT

A megélt tapasztalat horizontján a gyermek születése traumatikus jellegű határ-tapasztalat, nem a szó klinikai diagnosztikai értelmében, tehát nem a DSM 5. PTSD (poszttraumás-stresszavar) diagnózisa alapján, hanem egzisztenciális és fenomenológiai értelemben. A tapasztalat traumatisztikuságának jellemzői a szülővé válás tekintetében a következők. A gyermek születése cezúrát húz az élettörténetben: az életet egyelőtte és egy utána állapotra bontja. Felborítja az élet megszokott rendjét, kibillent önnön centrumunkból. A múlt elérhetetlen távolba kerül, az átélőt a jelen pillanatba horgonyozza. Átszíneződik a valóságérzékelés, átrendeződnek az addigi prioritások, lényegileg alakulhatnak át a legközelebbi emberi kapcsolatok is. Mindennek hatására a gyermek születése gyökeresen átírja az öndefiníciókat. Érdemes mélyebben megvizsgálnunk a fenti sajátosságokat és azok következményét, különös tekintettel a felelősség és a szabadság problémájára.

A születéssel kezdődő „utána” állapotot eleinte sokan érvessztésként, énik kiürülésként élék meg. A pszichológia természetesen beszél posztpartum depresszióról, nem kell azonban diagnosztikai kategóriákhoz nyúlnunk ennek az állapotnak a megértéséhez. Hovatovább nem is pusztán a napi 24 órás készenlét vagy popsitörés mondatja a nőkkel/férfiakkal, hogy kiürült az énjük. Ugyanis a fenomenológiai tapasztalat horizontján nagyon is megélhető érvessztésként, amit átélünk. Ennek mélyebb megragadásához érdemes Emmanuel Lévinas francia

2 Husserl kimondottan az anyaságról beszél, amely probléma természetesen megjelent a feminista kritika számára (lásd pl. Donohoe, 2010), de ebben a tanulmányban a férfi-nő-különbségtevésre nem akarok kitérni, a husserli levezetést az általános *szülőire* vonatkoztatom.

fenomenológus leírásához fordulunk az Ugyanaz és a Másik kapcsolatáról a *Tel-jesség és Végtelen*, illetve a Másként mint lenni, avagy túl a léten című művekben. Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a Lévinas filozófiájában ábrázolt nemi szerepekkel, amelyeknek igen sokféle, számos feminista kritikai is olvasata van, és gyökeresen ellentmondó interpretációi (lásd például Irigaray, 1993; Chanter, 2001; Adams 2014), pusztán az én és Másik találkozásának leírását vesszük alapul. Lévinasnál a Másikkal való találkozás, ami az ént (az Ugyanazt) a Másik iránt viselt végtelen felelősségre kényszeríti, „kiszakítja a tudatot a középpontjából, azáltal, hogy alárendeli a Másiknak” (Lévinas, 1993, p. 173). A „Másik” ugyan nem egy meghatározott másik Lévinas bölcséletében, „nem szűkíthető le bizonyos viszonyokra” (Bokody, 2008, p. 921), azonban a gyermekem mint Másik megjelenése a lévinasi etikát, a Másik alakjában érkező felhívást, az akaratomon kívüli felelőssé tételt egyes szám első személyű tapasztalattá teszi a tudat számára. Az én és másik sokféle lehetséges találkozásai közül a szülőség az, amelynek során valóban megélem, a bőrömon érzem a tapasztalatot, hogy immár nem én vagyok világom középpontja, hanem a másik. Énem addigi prioritásai, normái és vektorai elmozdulnak, koordinátarendszere maga áll a feje tetejére. Onnantól kezdve egy másikért létezem, bármilyen „modern” szülő vagyok is, aki

igyekszik a saját szükségleteire is figyelni. Ez a másikért létezés ugyanis nem döntés kérdése, nem a tudat szintjén dől el, ha tesszük, nem az „intenzív anyaság” választása, társadalmi elvárásrendszereknek való megfelelni akarás, hanem *megtörténik* velem³.

A végtelen felelősség, amelyet soha nem tudunk kiegyenlíteni, a *mondásban* azonban (amelyben az ego felel valakinek és valakiért) belsővé vált, immár belülről jön, „újjaalapítja az önmagát, aki így megszűnik világuraló középpontnak lenni, és a másik szolgájává, radikális értelemben túszává válik. (...) A nem specifikált másik arcának végtelenségével kérdőre von saját létemben; saját szavaimmal, a *mondásomban* belsővé lesz, végtelen felelősségre kényszerít, és ezáltal fel is számolja létemet, hogy mint a túsaként tartott szubjektivitást alapítson újra engem” – foglalja össze Bokody Péter (2008, p. 922) a *Másként mint lenni...* ide vonatkozó passzusait. Ha tehát Lévinas nyomán próbáljuk értelmezni a szülőként való érvessztés állapotát, akkor valójában nem érvessztésként, hanem a Másik iránt viselt felelősség nyomán beiktatott centrumváltás tapasztalataként tudjuk felmutatni a szülővé válás tapasztalatát, az új alapokra helyezett szülői énkonstitúciót. *Ebből az újonnan megtapasztalt létviszonyból pedig nincsen visszatérés. A Másik iránt viselt felelősség létem és tudatom konstituens elemévé válik.* Énem öndefiníciójából többé nem tudom kivezetni a szülőséget, avagy végtelen

3 A decentráldás folyamata már a várandósság alatt megkezdődik. Iris Young megfogalmazásában a terhes szubjektum decentrált, osztott, több értelemben is megduplázódott, testét egyszerre sajátjának és nem sajátjának tapasztalja meg (Young, 1990). Julia Kristeva a terhességet mindenekelőtt az anyai testen belüli szakadásnak tekinti: „A testem már nem az enyém. Semmi identitás nem állja meg a helyét.” (Kristeva, 2014, p. 44).

felelősségemet. Létem ezentúl felelősként-lét – egy konkrét, másik emberért.⁴

Ezentúl bármi történik velem vagy körülöttem, első gondolatom már mindig a gyermek lesz (annak egy bizonyos életkoráig, amíg rám szorul legalábbis): mi lesz *vele*? Nem pedig: mi lesz *velem*? A Martin Heidegger által a *Lét és idő* című művében (2001) az autentikus létezés lehetőségfeltételeként felmutatott halálhoz-előrefutó-lét mibenléte is kérdésessé válik szülőként. A saját halál valósága és lehetősége ugyanis egyetlen szempontból válik érdekessé – különösen kisgyermekes – szülőként: mi történik a gyermekemmel, ha meghalok? Hogyan fogja lelkileg feldolgozni a halálomat, hogyan viseli el a hiányomat, jól fogják-e gondozni? Azaz: mi lesz *vele* (a Másikkal), ha én meghalok? A halálszorongás mibenléte tehát gyökeresen megváltozik, amely aspektussal Yalom sem foglalkozik az egzisztencialista pszichoterápiában. A saját halál nézőpontja E/1-ből E/3-ra változik: a legközelebbi Másikom, a gyermekem perspektívájából nézek immáron szembe vele, vagy minimum abból *is*. Ez egyrészt könnyebbnek tűnhet, de a fenomenológiai tapasztalat horizontján valójában ézerszer keserve-sebb. A saját félelmemet, szorongásomat, hiedelmeimet még csak-csak megtanulhatom kontrollálni, irányítani, de a gyermekem saját halálomhoz való viszonya mégis-csak az ő ügye, amiért ugyanakkor szintén felelősséget érzek: Hogyan készítem fel rá?

Fel kell-e rá készítenem? Hogyan neveljem őt, hogy képes legyen megbirkózni vele?

A Husserl által leírt hierarchiára visszakanyarodva, a karrieremet ugyan valóban nem biztos, hogy feláldozom a gyermeke-mért, de ha emeljük a téteket, és a gyermek életéről van szó, akkor a saját életemet, szó szerint feláldoznám a gyermekemért (a legtöbb szülő legalábbis). A karrieremet nem, az életemet igen. Sőt, valószínűleg nem csak a saját életemet: ha választanom kell egy idegen halála és a saját gyermekemé között, akkor a legtöbb szülő nem sokat gondolkodna a kérdésen. Lévinas felől nézve, a szülő-gyermek interszubjektív viszony szempontjából a *harmadik* alakja sem iktatja be az általa leírt normalizálódást. A lévinasi filozófia értelmében a *harmadik* alakja (az én és a Másik viszonyába belépve) arra szolgál, hogy megjelenésével a végtelen felelősség, amely eddig a másik iránt kötelezett, elveszítse kizárólagosságát, így adva helyet az igazságosságnak, amely szavatul a harmadik és a többiek iránti felelősségemért. Szülőként azonban nem csupán magamat, hanem mindent és mindenki mást is hajlandó vagyok feláldozni gyermekemért. A hozzám legközelebb állókat: a szüleimet, a páromat, bárkit. Mindenre hajlandó lennék, hogy a gyermekemet mentsem, ha arról van szó. Kérdés persze, hogy erre valóban képes lennék-e, de tudati szinten ez a megelésem. Az iránta viselt felelősség az egyetlen, ami valóban végtelen: mindent magába szippant, nincsen határ, amit ne hágna át, nincs olyan

4 Adams megállapítja, hogy a kiegyensúlyozatlan aszimmetria, amellyel Lévinas a másikért viselt végtelen felelősséget jellemzi, amelynek soha nem tehetek eleget, ha az anya-gyermek-kapcsolatra vonatkoztatjuk, akkor valójában magát az etikát teszi lehetetlenné, hiszen – különösen, ha hiányzik társadalmi támogatás – senki nem tud valóságosan megfelelni egy ilyen irreális maximájú szolgáltatnak (Adams, 2014, p. 108).

cselekedet, amire ne lennék hajlandó ettől a felelősségtől hajtva. A gyermekem iránt viselt végtelen felelősség tehát felül írja a lévinasi nem specifikált Másik iránt viselt felelősséget, a Másik arcának néma imperatívuszát, a „Ne ölj-t”. *A konkrét hús-vér másik (a gyermekem) iránt érzett felelősség egy szempillantás alatt iktatja ki a transzcendens Másik iránt érzett felelősségemet, teszi semmissé az Arc etikáját.* Továbbá fittyet hány a harmadik alakjában érkező konszolidációra is, a társas együttélés megannyi imperatívusza áldozatul esik a kitüntetett másikért (gyermekem) viselt végtelen felelősségemnek. Paradox módon, miközben a gyermekemet mindenkor igyekszem az adott lehetőségek között a legfőbb jóra tanítani, morális viselkedésre, a szülőség extrém állapotában épp szülőként hágnám át az összes maximát. Kérdés, hogy mi lesz így bármilyen felelősségetikával, milyen etikát feltételez mindez? Ezen kérdések filozófiai következményeinek végiggondolása ugyanakkor kimerítené jelen tanulmány kereteit.

NOSZTALGIA A SZABADSÁG IRÁNT

Látható tehát, hogy a szülői lét maga viszszafordíthatatlanul decentralálja az egót, aminek immáron konstituens eleme a gyermeke iránt viselt elodázhatatlan felelősség. Lévinasi szóhasználatnál élve nyugodtan fogalmazhatunk úgy is, hogy gyermekünk mint a nagy Másik *túszai* vagyunk, aki fogantatása pillanatától megszállja az anyai testet, belőle táplálkozik, megszállja otthonát, kiforgatja önnön centrumából, kormányozza életét (Adams 2014), nem csupán

metaforikusan, hanem nagyon is a bőrünkön érezzük túsz létünket. Nem csupán túszai vagyunk ugyanakkor Lévinasnál a Másiknak, hanem az túszunk és tanítónk egyszerre, ahogyan fogalmaz: fogadni a Másikat „azt is jelenti: tanítva lenni” (Lévinas, 1993, p. 33). Szülőként a folyamatos tanítva-lét ugyanúgy mindennapos, kézzel fogható tapasztalatává válik.

A szülőség, a szülői lét a gyermek fogantatásától kezdve olyan történet, amely folyamatosan íródik és alakul a gyermek növekedésével. Így bizonyos karakterisztikumai változnak, ahogyan a gyermek új és új fejlődési fázisba, illetve ezzel együtt a család új életciklusba lép.⁵ Ezek olyan fordulópontok, amelyek *normatív krízist* jelentenek a szülő számára is. Minden életszakban felborul az addig beállt viszonylagos rend, ezért folyamatosan újra kell tanulni szülőségünk és felelősségünk tartalmát, határait és mineműségét: új válaszokat kell adni, új perspektívát felvenni, új viszonyt kell tudnunk kialakítani gyermekünkkel és magunkkal is. Más egy 3 hónapos, egy 6 éves vagy egy 18 éves gyermek szülőjének lenni, másféle szülői tapasztalat, másféle szülői tudat. Ezzel együtt a felelősség-tudat intenzitása is folyamatosan alakul, még ha maga a felelősség-lényegűség nem is változik. Az alábbiakban a szülőként való lét történetének egyik fordulópontját górcső alá véve azt az átmenetet elemzem, amikor a gyermek cseperedésével a szülőnek, aki addig gyermeke elsődleges/kizárólagos gondozója volt, lehetősége nyílik, elterjedt szóhasználatnál élve: „visszatérni régi életébe”. Arra vagyok kíváncsi, hogy mit is jelent valójában az, hogy immár valaki szülőjeként „visszatérünk régi életünkbe”,

5 Lásd a téma jelentős családterápiás szakirodalmát: például Goldenberg & Goldenberg (2008).

vagy ahogyan sokan fogalmaznak, „visszatálnak önmagukhoz”?

Mi is az a regiszter, avagy minőség régi önmagunkból, ami leginkább hiányzik, amihez vissza akarunk találni? Nyilvánvalóan a szabadság. Szabadként tételezzük ugyanis múltbéli önmagunkat. Minden más elhomályosul e tekintetben: minden nyűg, szenvedés, iskolai, munkahelyi, párkapcsolati kötöttség. A szülői tudat számára a leginkább kivilágító múltbéli minősége az életünknek, hogy menthetetlenül és orcátlanul szabadok voltunk. Mindenki más múlt időhöz vagy múltbéli énállapothoz köti valaha volt szabadságát: valaki csak úgy általánosan „a gyermek születése előtről” beszél, mások „a gondtalan húszas évekről”, megint mások konkrétabb identitáspillanatokot azonosítanak a múltban szabadként. Akármilyen idővilágot akarunk is azonban visszahozni, kérdéses, hogy konzerválható volna-e bármely identitásszekvencia a múltból. Mit jelentene visszatalálni a húszas éveimbe, feltámasztani a húszas éveim életérzését, a szabadság megélését?

Nyilvánvaló, hogy a visszatalálásnak ez a projektje csapda, irreális fantázia. „Régi önmagam” csak jelenbeli önmagam perspektívájából tűnik annak, ami, aki. A szabadság pillanatait magukban sűrítő képek, jelenetek villannak be egykori életemből, és a vágy elérhetetlen tárgyaként hívnak a múlt felé. Fontos tudatosítani azonban, hogy ezek nem tisztán emlékek, hanem a nosztalgia erősen torzító szemüvegén keresztül látjuk a múltunkat. Régi önmagamként egészen máshogy éltem meg ugyanis magam. Szülőként régi önmagamról csupán a szabadságot, a gondtalanságot látom. A jelen perspektívájából a múltba vetített nosztalgikus utópia mindig a kontrasztot élesíti ki, mintha egy nagyító

segítségével egy akár soha nem tudatosított, prereflektív tapasztalatot nagyítanánk fel. A szülői lét gondokkal és elodázhatatlan felelősséggel terhelt világából nézve látom régi önmagam felszabadultnak és boldog felelőtlenységben fürdőzőnek. Régi önmagam önmagát talán vagy minden valószínűség szerint ugyanolyan gondterheltnek / nyomorultnak / beszorítotttnak látta. Egy olyan szabadság iránt vágyakozunk tehát, amit soha nem éltünk meg tudatosan, mert a létezéséről sem tudtunk. Ez maga a nosztalgia. A nosztalgia múltja nem visszaállítható, mert a múlt, amihez vissza akarunk térni, soha nem létezett, hanem csupán egy utólag megképződött jelentés vetítődik vissza rá. Így egy olyan múltba vágyunk, ami valójában soha nem volt jelen. A nosztalgiának ráadásul mindig gyászkaraktera van: az emlékezésbe beleszövődik az elmúlás tudata, így veszteség vagy hiánytapasztalat is egyben (Pintér, 2014). Tehát a belső szabadságkép, avagy szabadságnak tulajdonított jelentés, csupán a szülőség „utána” létállapotában képződik meg, s természetesen a múlthoz, az „előtte” idejéhez kapcsoljuk. Hiszen a gyermek születése előtt bizonyos értelemben „valóban szabadok voltunk” – de csupán a gyermek születése utáni állapothoz képest, és történetesen fogalmunk sem volt róla. Hasonlóan ahhoz, ahogyan az egészség egészségesen nem tűnik fel az embernek, mivel létezésünk evidens, reflektálatlan közege, tevékenységeink háttére, észrevétlen eszköze az egészséges, jól működő test és testi tudat. Súlyos betegen azonban ez a figura–háttér-elrendezés megfordul és az élet addigi észrevétlen adottsága, háttére elérhetetlen célként jelenik meg számunkra.

Mit is jelenthet akkor a szabadság szülőként, ha nem a múlt utópiájaként éljük

meg, és kiszabadítottuk szabadságképünket a múlt börtönéből? Szülőként való létünk előtt a szabadság kérdése talán kevésbé foglalkoztatott minket, hacsak nem filozófusok vagyunk. A szabadság észrevétlen adottság volt. Eszköz, nem pedig cél, ezért nem is tudatosult számunkra. Cél, ami után azonban szülőként már napi szinten sóvárgunk, amiért küzdeni kell, elérni, kicsikarni, letárgyalni, elkéredzkedni hozzá, vagy fizetni érte büntudattal, a bébiszitternek. A szabadsággal pedig, amit nagy nehezen megszereztünk, mint valami kincset, sokszor nehéz mit kezdenünk, mert behatárolt időpontban és tartamban férünk csupán hozzá. Nem „a szabadságot” kapjuk tehát vissza, hanem egy kis szabadságot, a szabadságélménynek pusztán egy elemét: némi szabad időt, de szabad tudat nélkül. Kapunk tehát például 3 óra szabad időt szerda este 6-tól 9-ig, mert akkor ér rá a párunk, a nagyszülők vagy a bébiszitter, és akkor még hazaérünk fektetésre. Ezzel a szabadsággal most tehát, ha törik, ha szakad, kezdenem „kell valamit”, „ki kell használnom”. Elég sok „kell” szegélyezi már eleve a vágyott szabadságot. Ha beteg vagyok, ha fáradt, ha semmi kedvem, most akkor is „szabad” volnék, elvileg „azt csinálhatok, amit akarok”. De vajon mihez tudok kezdeni egy ilyen behatárolt, kell-ekbe és időtudatosságba beszorított szabadsággal? Egy olyan szülői tudattal ráadásul, amit már mindig is az azt konstituáló felelősség hat át? Prereflektíven és reflektíven gyermekem szülőjeként vagyok távol gyermekemtől – az ezzel kapcsolatos aggódás / lelkiismeretfurdalás / fragmentáltság kinél-kinél eltérő lehet, de a kérdés ugyanaz: *mit tud kezdeni a szabadsággal egy felelősség-lényegű tudat?* Egyáltalán:

mit jelent ezen tudat számára a szabadság? Vissza tud-e térni ez a tudat az „élvezet ökonómiájába”, ahogyan Lévinas fogalmaz, miután már a másikkal való találkozás gyökeresen felforgatta világa alapvető rendjét, kimozdította őt „az élet egoizmusából”?⁶

A felelősként-lét új inerciarendszerében a szabadság nyilvánvalóan egészen mást jelent, mint azt megelőzően. Lévinasnál a Másikkal való találkozás, azzal, hogy megkérdőjelezi saját helyzetem totalitását, valójában „kiszabadít az egoizmusomból”, amelyben „kedvünket leljük abban, amittől az életünk függ” (Lévinas, 1993, p. 90), a szükségleteinktől való, élvezetként adódó függőségeinkből. Az én–Másik-viszonylatában szükségyszerűen tehát egy újfajta szabadságról beszélhetünk, amelynek nincs köze az uralkodáshoz és az élvezethez, ugyanakkor Lévinasnál nagyon keveset tudunk meg arról, hogy miben állna az Arc-ra ébredt tudat számára a szabadság. Ahogyan Szmeskó Gábor fogalmaz, „az én-ről állított szabadság pozitív tartalma a végtelenül kicsi felé közelít” (Szmeskó, 2019, p. 202). „Fogadni a Másikat annyi, mint megkérdőjelezni a szabadságomat”, illetve szégyenkezni a „szabadság önkénye miatt” – olvashatjuk Lévinasnál (Lévinas, 1993, pp. 65–68). Mindenesetre, az Arc-ra ébredt tudathoz képest a gyermekre ébredt tudat számára ez a pozitív tartam még annál is inkább a „kicsi felé közelíteni” látszik. Ráadásul a szülői tudat nosztalgikus szabadságvágyában továbbra is az autonómia élvezetekre alapuló szabadságélménye fejeződik ki. A szülői tudat által megélt szabadság pedig az ehhez az eszményhez viszonyított meglehetősen fragmentált és zárójelbe tett szabadságélményekben realizálódik.

6 Lásd részletesebben Lévinas, 1993, pp. 85–155.

A GYERMEK MINT AZ ÉLETTÖRTÉNET TÁRSSZERZŐJE

Mit is jelent tehát visszatalálni „önmagam-hoz”? Ilyesmi nyilvánvalóan nem lehetséges, régi identitásregisztereim azonban újra felfedezhetők, újra hozzáférhetővé válhatnak, még ha önmagam fragmentáltságának megélése örök társammá szegődik is, és az egyik vagy másik regiszter (szülői, dolgozó, szórakozó) időről-időre zárójelbe kerül. Kérdés azonban, hogy vajon tételezhető-e szülői felelősség-létemtől teljesen intakt regiszterek, szólamok, Husserlrel szólva: hivatások? Olyan tudati állapotok, amelyeket nem hat át szülőségünk tudata, amikor megfeledkezünk végtelen felelősségünkről? Azt gondolom, hogy totálisan intakt regiszterek nem létezhetnek, hiszen a felelősség-létbe való beiktatás, mint Lévinas nyomán levezettük, végleges és tudat-konstituáló erővel bír: *felelősség-lényegű tudatként újjá vagyok alapítva gyermekem léte által*. Ennek antitézis-kísérleteként is értelmezhető Lars von Trier *Antikrisztus* című filmje, amelyben a főhős anya férjével szeretkezve, orgasmusa közben hagyja kizuhanni kisfiát az ablakon, mert fontosabb neki testi élvezete. Az egész további film ugyanakkor a nő mindent felémésztő büntudatával átszőtt gyászmun-káját mutatja be, majd az is kiderül, hogy valójában ő maga az antikrisztus, amelyet szétfeszít az ambivalens kettősség: az anyaság és az élvezet (Pintér, 2010).⁷

Mindenesetre a szülőség tudatának mindenhatósága kapcsán szintetizáló meg-

oldásként, a freudi topológiai modellt segítségül hívva azt mondhatnánk, hogy szülőségünk tudata időről-időre a tudatelőttés tartományába kerülhet: kikerül a tudatos-ság homlokteréből, hátrébb húzódik. Bár-mikor előhívható azonban, sőt magától is be-betör a tudatba, meglepi a tudatot, akár hívatlanul, a legváratlanabb, leginkább kontextuson kívüli szituációkban is, bármilyen intenzív is legyen a másik ingervi-lág, amelyben éppen időzünk: alkotás vagy szex közben, testi fájdalom vagy szorongás közepette.

A szülői lét azonban nem egy kons-tans állapot, még ha felelősség-lényegű-sége maga énkonstitúciós potenciálja miatt konstans is. Parker (1997) – Jung nyomán – anyai individualizációról beszél, amelynek során az elsődleges gondozó kialakítja azt a módot, amiben gyermeke és saját szükségletei, jóllét iránti vágya is megjele-nik, amiben maga az ambivalencia segíti. Örökké mozgásban lévő dinamika marad, hogy különféle „tudatszólamaink” (a min-dent átható szülői, a dolgozó, az élvező stb.) hogyan egyezkednek, milyen kompromisz-sumok állnak elő, melyik kerül előtérbe, vagy húzódik aktuálisan háttérbe, s hogy végül milyen mértékben tudják megkom-po-nálni életünk aktuálisan megélt főszólamát. MacIntyre megfogalmazásában életünk történetét illetően a kizárólagos szerzőség nem illethet meg minket, hiszen számos egyéb faktor is alakítja életünket, de annak *társszerzői* („co-authors”) mindenképpen vagyunk (MacIntyre, 1999). Ebben a keret-rendszerben úgy is fogalmazhatunk, hogy

⁷ A gyermekgyilkosság maga ugyanakkor nagyon is létező probléma, az USA-ban például évente körülbelül ötszáz gyermeket öl meg a saját anyja, a gyermekgyilkosságoknak életkorok szerint saját elnevezésük van (*maternal filicide, infanticide és neonaticide*) (Meyer & Oberman 2008; Friedman et al., Bac 2012).

folyamatosan változik, hogy szülőségünk és más tudati regisztereink mikor, milyen módon, arányban válnak társszerzőjévé életünknek. Illetve amennyiben így gondoljuk el a saját életünkben betöltött ágenciánkat, avagy a szabadság lehetőségeit, akkor egyértelműnek látszik, hogy életünk *kitüntetett társszerzője gyermekünk*, aki mintegy mellékesen, a saját – lévinasi és piaget-i értelemben vett – egoizmusába bezárva, öntudatlanul írja életünk történetét a maga

másfél éves gyermeki esetlegességével. Még nem teljesen tudja, hogy mire való a ceruza, de egy egész lapot könnyedén és örömmel telefirkál vele. A következő lépésben, Ricoeur (1992) nyomán, élettörténetünk *jelentését* illetően megpróbálhatjuk visszaszerezni az „első” szerzőséget, vagy legalább az interpretátor szerepét, így már csupán az a feladat vár ránk, hogy valahogyan értelmet találjunk ebben a firkában.

SUMMARY

THE PHENOMENOLOGICAL EXPERIENCE OF PARENTHOOD: DECENTERING, REFOUNDING, CO-AUTHORSHIP

Background and Aims: The birth of a child is a normative crisis, both for the parents and the family as a whole. A growing number of phenomenological/psychological qualitative studies have examined the effects of this event in experience, including effects on identity. Furthermore, in recent decades the issue has typically arisen in feminist discourse and the ethics of parental care. By contrast, there are few classical or contemporary phenomenological texts have provided a phenomenological description of the contemporary parenting experience. This study seeks to fill this gap using the work of Husserl and Lévinas, with the goal of delineating the constituent elements of parenting from a first-person perspective: how responsibilities and sacrifices affect the parental consciousness, and how the experience and meaning of freedom change for the parent. We seek answers to questions such as the relationship between trauma and responsibility, nostalgia and freedom, as well as the evolution of a collaborative relationship between us and our children. The study will inevitably lead to a critical examination of Lévinas' concepts of The Other and The Third Person from a phenomenological perspective.

Keywords: phenomenology, Lévinas, responsibility, freedom, nostalgia

IRODALOM

- Adams, S. L. (2014). *Mad mothers, bad mothers, and what a “good” mother would do: the ethics of ambivalence*. Columbia University Press. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BB16863867>
- Badinter, E. (1999). *A szerető anyja. Az anyai érzés története, 17-20. században*. Csokonai.
- Bokody, P. (2008). Az arc előtt és után: Lévinas bölcséletének folytathatóságáról. *Holmi*, 20(7), 918–930.
- Chanter, T. (2001). *Feminist Interpretations of Emmanuel Levinas*. Pennsylvania State University Press. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA54396317>
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520924086>
- Darbyshire, P., & Oerther, S. (2021). Heidegger and parenthood: A theoretical and methodological shift from instrumental to ontological understanding. *Journal of Child Health Care*, 25(4), 523–533. <https://doi.org/10.1177/1367493520965836>
- Donohoe, J. (2010). The vocation of motherhood: Husserl and feminist ethics. *Continental Philosophy Review*, 43(1), 127–140. <https://doi.org/10.1007/s11007-010-9129-6>
- Donohoe, J. (2012). The phenomenological shift of parenthood. In M. Sanders & J. Wisniewski (Eds.), *Ethics and phenomenology* (pp. 185–197). Lexington Books.
- Ennis, L. R. (2014). *Intensive Mothering: The cultural contradictions of Modern motherhood*. <https://www.amazon.com/Intensive-Mothering-Cultural-Contradictions-Motherhood/dp/1927335906>
- Friedman, S. H., Cavney, J., & Resnick, P. J. (2012). Child murder by parents and evolutionary psychology. *Psychiatric Clinics*, 35(4), 781–795. <https://doi.org/10.1016/j.psc.2012.08.005>
- Friedman, S. H., Cavney, J., & Resnick, P. J. (2012). Mothers Who Kill: Evolutionary Underpinnings and Infanticide Law. *Behavioral Sciences & the Law*, 30(5), 585–597. <https://doi.org/10.1002/bsl.2034>
- Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2008). *Áttekintés a családról*. Animula.
- Heidegger, M. (2001). *Lét és idő*. Osiris.
- Husserl, E. (2014). *Grenzprobleme der Phänomenologie. Analysen des Unbewusstseins und der Instinkte. Metaphysik. Späte Ethik (Texte aus dem Nachlass 1908–1937)*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-6801-7>
- Irigaray, L. (1993). *An ethics of sexual difference* (C. Burke & G. C. Gill, trans.). Cornell University Press.
- Ita, M. (2024). Az anyai ambivalencia és az anyaság idealizálásának összefüggése (az intenzív anyaság korában). *Imágó Budapest*, 13(1), 27–50.
- Kazez, J. (2017). *The philosophical parent: Asking the hard questions about having and raising children*. Oxford University Press.
- Kristeva, J. (2014). Stabat mater. In D. Tietjens Meyers (Ed.), *Feminist social thought* (pp. 302–319). Routledge.
- Leon-Carlyle, R. (2021). Love and the shadow of sacrifice. *Symposium*, 25(1), 39–59. <https://doi.org/10.5840/symposium20212513>
- Lévinas, E. (1993). *Teljeség és végtelen*. Jelenkor.

- MacIntyre, A. (1999). *Az erény nyomában*. Osiris.
- Macvarish, J. (2014). Babies' Brains and Parenting Policy: The Insensitive mother. In E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, & J. Macvarish (Eds.), *Parenting culture studies* (pp. 165–183). Palgrave Macmillan UK eBooks. https://doi.org/10.1057/9781137304612_8
- Meyer, C. L., & Oberman, M. (2008). *When mothers kill: Interviews from prison*. New York University Press.
- Parker, R. (1997). The production and purposes of maternal ambivalence. In B. Featherstone & B. Hollway (Eds.), *Mothering and ambivalence* (pp. 17–36). Routledge.
- Pintér, J. N. (2014). *A nem múltó jelen – Trauma és nosztalgia*. L'Harmattan.
- Rácz, J., Kassai, S., & Pintér, J. N. (2016). Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) mint kvalitatív pszichológiai eszköz bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2), 313–336. <http://dx.doi.org/10.1556/0016.2016.71.2.4>
- Ricœur, P., & Blamey, K. (1992). *Oneself as another*. <https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA18612088>
- Rizzo, K. M., Schiffrin, H. H., & Liss, M. (2013). Insight into the parenthood paradox: Mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of Child and Family Studies*, 22(5), 614–620. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9615-z>
- Ruddick, S. (1989). *Maternal Thinking: Toward a politics of peace*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA17245742>
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.
- Székely, Zs., Kaló, Zs., Tömöri, L., & Árpási, R. A. (2023). Anyák tapasztalatai a támogató csoportokkal – Kvalitatív kutatási beszámoló. In *Találkozás a változásban – Változások a találkozásban* (pp. 216–217). Magyar Pszichoanalitikus Egyesület.
- Szmeskó, G. (2019). A spontaneitás értelmében vett szabadság kritikája Lévinas *Teljesség és végtelen* című művében. In G. Fogarasi & Á. Tóth (Eds.), *A tudományos hálózatoktól a hálózatok tudományáig* (OTDK-tanulmányok) (pp. 185–206). SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.
- Tengelyi, L. (1998). *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz.
- Treblecot, J. (Ed.) (1983). *Mothering: Essays in feminist theory*. Rowman & Littlefield.
- Young, I. M. (1990). *Throwing like a girl and other essays in feminist philosophy and social theory*. <https://philpapers.org/archive/YOUTLA-4.pdf>